

Олександр Новак

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ
(1928–1933 рр.)**

DOI: 10.5281/zenodo.6770300

© О. Новак, 2022. CC BY 4.0

У статті досліджено тенденції, що призвели до істотних змін у галузі охорони історико-культурного надбання в 1928–1933 рр. Зокрема, розглянуто вплив антирелігійної політики радянської влади, «Великого перелому» та подальшої ідеологізації суспільно-політичного життя на пам'яткоохоронну сферу. Простежено спроби профільних структур та окремих їх співробітників на законодавчому рівні забезпечити надбання минулих епох від знищення. **Метою** дослідження є виявлення основних тенденцій становлення профільної нормативно-правової бази в контексті загально-радянських процесів у 1928–1933 рр. **Методи дослідження.** Для досягнення поставленої мети використано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний та історико-генетичний методи. **Методологічною основою** дослідження є полідисциплінарний підхід. Для вивчення «історичної політики» застосований культурологічний підхід, а для вивчення законодавства – порівняльно-правовий аналіз. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що досліджені в ній матеріали дозволяють краще проаналізувати передумови появи кризових явищ у пам'яткоохоронній сфері радянської України (1928–1933 рр.) крізь призму вивчення «історичної політики», визначити особливості охорони пам'яток в УСРР у загально-радянському контексті. **Висновки.** Було з'ясовано, що спроби на законодавчому рівні забезпечити пам'ятки минулого в 1928–1933 рр. були безуспішними через цілу низку чинників. Зокрема, найбільш виразний негативний вплив на становище пам'яток минулого мали тенденції до посилення антирелігійної боротьби, відсутність у профільних пам'яткоохоронних структурах важелів впливу на впровадження в життя наявних законів. Також привертає увагу невідповідність нормативно-правової бази вимогам часу й нехтування представниками владних структур законодавчими нормами. Після 1930 р. зміна підходів у музейній сфері посилювала ідеологізацію сфери збереження надбань минулого. З'ясовано, що пам'яткоохоронці намагалися чинити опір беззаконню, однак загалом ці спроби виявилися марними. Поступово посилювалася роль РСФРР загалом та Москви зокрема як загальносоюзного центру й у сфері збереження надбань минулого. В УСРР до кінця 1933 р. пам'яткоохоронна робота була фактично паралізована.

Ключові слова: «Великий перелом», культурна політика, пам'яткоохоронна діяльність, радянська Україна, СРСР, сталінський тоталітарний режим.

Питання охорони пам'яток минулого в сучасній Україні потребують розв'язання низки наболілих проблем. Однією з найбільш значущих є удосконалення та впровадження в життя нормативно-правової бази, що може забезпечити цінні об'єкти історико-культурного надбання від знищення. З огляду на це, досвід пам'яткоохоронців минулих епох значно актуалізується.

Чимало аспектів формування пам'яткоохоронного законодавства в міжвоєнній радянській Україні протягом 1928–1933 рр. викликають жваві дискусії серед науковців. Період «сталінської модернізації», відомий під назвою «Великого перелому», став поворотним для багатьох сфер життя, зокрема для охорони пам'яток минулого. Найбільш спірними лишаються питання щодо наявності республіканської специфіки в профільних законах та реальної змоги охоронців історико-культурної спадщини впливати на збереження цінних об'єктів минулого. На сьогодні в українській історіографії домінує теза про те, що період «Великого перелому» (1928–1933 рр.) став фатальним для значної частини національного історико-культурного надбання¹ та початком репресій² проти тих, хто намагався зберегти спадщину минулих епох. З-поміж істориків інших пострадянських держав нині немає єдності щодо оцінок цього складного та неоднозначного періоду. Окремі російські історики визнають трагічну роль «сталінської модернізації» для пам'яткоохоронної сфе-

¹ Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ: Вища школа, 1991; Нестуля О.М. Доля церковної старовини в Україні. Київ, 1995. Ч. 1; Його ж. Доля церковної старовини в Україні. Київ, 1995. Ч. 2; Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІТІАМ, 2002.

² Побожій С.І. «Жупани». Справа № 1029 про процес над харківськими мистецтвознавцями. Родовід. 1999. № 1 (17). С. 17–29.

ри³, інші ж вважають подібні висновки «надмірно заідеологізованими»⁴. З-поміж їх білоруських колеґ також немає єдності стосовно оцінок перетворень у сфері охорони історико-культурного надбання за міжвоєнної доби⁵. У західній історіографії, що зазнала впливу української еміґрації⁶, переважають погляди⁷, близькі до сучасної української.

Для розуміння особливостей формування пам'яткоохоронного законодавства радянської України протягом 1928–1933 рр. необхідно виокремити основні тенденції становлення профільної нормативно-правової бази. Це дозволить проаналізувати механізми та особливості застосування на території радянської України відповідних норм РСФРР і СРСР та визначити специфіку втілення цих норм у життя в контексті тогочасних суспільно-політичних процесів. Із метою визначення особливостей нормативно-правового регулювання охорони спадщини минулих епох в УСРР вивчені спроби співробітників пам'яткоохоронних структур на законодавчому рівні забезпечити національне історико-культурне надбання в цей період.

Згідно з постанови «Про пам'ятки культури й природи» (1926 р.), відповідальність за забезпечення належного стану об'єктів історико-культурного надбання покладалася на Народний комісаріат освіти (Наркомос) і підпорядковану йому Укрнауку, а також на місцеві відділення НКО УСРР⁸. У складі Наркомосу також була створена «Генеральна інспектура охорони пам'ятників культури в Україні», очолювана В.В. Дубровським⁹. На території республіки створені чотири крайові інспектури (комісії). Харківську крайову інспектуру очолював С.А. Таранушенко, Київську – Ф.Л. Ернст, Одеську – С.С. Дложевський, Дніпропетровську – П.А. Козар. Водночас із крайовими інспектурами існував й Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК), що мав поєднувати державні та громадські функції, поширювати серед населення розуміння важливості зберігати пам'ятки минулого. Разом із членами Пленуму комітету (головою І.Ю. Куликом, його заступником В.В. Дубровським та ученим секретарем О.М. Тихим), на громадських засадах до його діяльності долучилося чимало тогочасних пам'яткоохоронців¹⁰. Комісії та члени-кореспонденти УКОПК мали складати реєстри об'єктів історико-культурного надбання республіканського та місцевого значення, співпрацювати з представниками Укрнауки, Істпарта та окружними виконкомами¹¹. Як засвідчує збережений текст лекції професора Стефана Андрійовича Таранушенка від 13 травня 1929 р.¹², Український комітет охорони пам'яток культури мав на меті проведення активної просвітницької роботи щодо охорони об'єктів історико-культурного надбання. Як слушно зауважує сучасна українська дослідниця В.А. Казимір, попри формальне існування крайових комісій УКОПК у Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську, активну діяльність вели лише перші дві¹³.

Як небезпідставно зазначив знаний український дослідник В.І. Акуленко, 1920-ті рр. були особливо плідними та перспективними для пам'яткоохоронної галузі радянської України. На другу половину 1920-х рр. припадає створення історико-культурних заповідників – меморіальних (могила Т.Г. Шевченка у Каневі) та архітектурно-мистецьких (Киє-

³ Личак Н.А. Организация сохранения памятников искусства и старины в 1920–1930-х гг. (по материалам губерний Центрально-промышленной области). Дисс... канд. истор. наук. Ярославский государственный педагогический университет им. К.Д. Ушинского. Ярославль, 2016; Мельникова Е.А. «Сближались народы края, представителем которого являюсь я»: краеведческое движение 1920–1930-х гг. и советская национальная политика. *AbImperio*. 2012. Вып. 1. С. 19–27;

⁴ Гаврилова М.Ф. Формирование правовой основы в области охраны культурного наследия в первые годы советской власти. *Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств*. 2013. С. 32–35; Фирсов С.Л. Была ли безбожная пятилетка? *Независимая газета: НГ-религии*. 2002. 30 октября. С. 2–6.

⁵ Мартыненко И.Э. Международная и национальные правовые системы охраны историко-культурного наследия государств-участников СНГ. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2012; Строчаня спадщина / Т. Габрусь, А. Кулагін, Ю. Чантурья [і ін.]; уклад. Т.В. Габрусь. Мінськ: Беларусь, 2003.

⁶ Povstenko O.I. The Cathedral of St. Sophia in Kiev. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., 1954.

⁷ Husband W.B. Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance. 1917–1932. *Journal of Modern History*. 1998. № 1; Coleman H.J. Atheism versus Secularization? Religion in Soviet Russia, 1917–1961. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. 2000. № 3. P. 29–43; Dickinson A. Quantifying Religious Oppression: Russian Orthodox Church Closures and Repression of Priests. 1917–1941. *Religion, State & Society*. 2000. Vol. 28. № 4. P. 227–235.

⁸ Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР «Про пам'ятки культури й природи». *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі – ЦДАВО). Ф. 166. Оп. 5. Спр. 725. Арк. 30–34.

⁹ Казимір В.А. «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943). Харків: Вид-ць Савчук О.О., 2018. С. 110.

¹⁰ Там само. С. 111.

¹¹ Горькова О.А. Співпраця Українського комітету охорони пам'яток культури з Київською крайовою комісією у пам'яткоохоронній сфері. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 9. С. 40.

¹² Таранушенко Стефан Андрійович. Комітет охорони пам'яток культури на Україні. Лекція. 13 травня 1929 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського* (далі – ІР НБУВ). Ф. 278. Арк. 1373.

¹³ Казимір В.А. «Правда і добра воля переможуть... С. 111–112.

во-Печерська лавра (так зване «музейне містечко»)), Софійський та Кирилівський монастирі у Києві, монастир кармелітів босих у Бердичеві, замки в Кам'янці-Подільському та Старокосянтинові, парк «Софіївка» в Умані, що отримали новий для республіканського пам'яткоохоронного законодавства статус протягом 1926–1929 рр.¹⁴ Усі названі музей-заповідники ставали центрами екскурсійно-туристичної діяльності. Подібна просвітницька робота могла попередити небачену хвилю вандалізму кінця 1920-х – 1930-х рр.

Після порівняно нетривалої лібералізації за доби НЕПу, від 1929 р. в СРСР поступово набрали обертів сталінські репресивно-каральні заходи на тлі «Великого перелому», коли будь-яке законодавство, зокрема пам'яткоохоронне, перетворювали на декларацію без реального змісту. Хвилю хаотичного нищення історико-культурного надбання спершу намагалися сповільнити в найвищих владних органах. Ці намагання набули вигляду постанови ВУЦКВ та РНК УСРР «Про доповнення Адміністративного кодексу УСРР» від 30 серпня 1929 р. Цей нормативно-правовий акт дав можливість видавати постанови про охорону пам'яток історії, культури та природи районним, міським та сільським радам, що були обов'язкові для виконання¹⁵. Також, згідно з більш ранньою постановою ВУЦКВ (від 19 липня 1929 р.), будь-які дії щодо цінних з історико-культурного чи природничого погляду об'єктів слід було погоджувати із місцевими відділами Наркомату освіти УСРР, або ж із крайовими інспекторами з охорони пам'яток культури та природи. Проте, представники органів місцевої влади легко виправдовували власні дії чи бездіяльність перед правоохоронними органами тим, що вони не знають, які саме будівлі вважати пам'ятками. Незважаючи на те, що ще у 1927 р. окружним виконкомам було розіслано списки пам'яток, що мали бути взяті під охорону¹⁶, вимоги профільних інституцій систематично саботувалися, а випадки нищення об'єктів історико-культурного надбання набували все більшого поширення.

На тлі посилення антирелігійної пропаганди й тиску на вірян наприкінці 1920-х рр. особливої гостроти набувають питання, пов'язані зі збереженням сакральних пам'яток. Зокрема, згідно з ухваленою у 1928 р. Постановою Народного комісаріату освіти та Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР щодо порядку обліку, охорони та передачі в користування культурного майна¹⁷, коштовні речі релігійного призначення ділилися на три категорії – «а», «б» і «в». До категорії «а» потрапляли речі, що мали наукове, історичне та мистецьке значення й прирівнювалися до майна музейного фонду УСРР без права передавання в користування релігійних громад-п'ятдесяток. До категорії «б» і «в» потрапляло майно, яке могло перебувати у віданні (без права власності) громад вірян. Обов'язки із нагляду за збереженням релігійного майна покладали на місцеві органи Наркомосу УСРР, а відповідальність за його пошкодження встановлювали відповідно до ст. 170 Кримінального кодексу УСРР¹⁸ (розтрата державного майна).

Задля кращого розуміння процесів, що відбувалися в УСРР протягом 1928–1933 рр., слід звернутися до аналізу досвіду тогочасної радянської Росії. Такий вибір пояснюється тим, що на тлі тенденцій до становлення сталінського тоталітарного режиму значно посилилася роль Москви як загальносоюзного центру ухвалення рішень. Це стосувалося усіх сфер життя. Під час згортання політики «коренізації» значно зросла роль радянської Росії. У РСФРР з 1930 р. обов'язки обліку та охорону пам'яток були покладені на сектор науки при освітньому комісаріаті¹⁹. При цьому слід зазначити, що кризові явища в цій сфері на території РСФРР та УСРР існували ще з непівського 1927 р. Прикладом цього може бути те, що усі завдання з охорони історико-культурної спадщини Криму (тоді – у складі РСФРР) через скорочення асигнувань із місцевого бюджету були покладені на одну людину.

Уже наприкінці 1920-х рр. у сфері охорони надбань минулого в УСРР стають помітні тенденції до повного підпорядкування загальносоюзному центру. Робота центральних архівних управлінь радянської України та інших союзних республік мала здійснюватися відповідно до Положення «Про Центральне архівне управління Союзу РСР», схваленого ВЦКВ та РНК СРСР (10 квітня 1929 р.). Згідно з цим положенням, Центральне архівне управління (ЦАУ) мало відповідати не лише за збереження та використання архівних документів загальносоюзного значення, а й безпосередньо керувати роботою центральних

¹⁴ Основи пам'яткознавства / Під заг. ред.: Гриффена Л.О., Титової О.М. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. С. 266.

¹⁵ Акуленко В.І. Охорона пам'яток... С. 118.

¹⁶ Нестуля О. М. Доля церковної старовини... С. 61.

¹⁷ Постанова Народного комісаріату освіти та Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1499. Арк. 35.

¹⁸ Там само. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1499. Арк. 36.

¹⁹ Личак Н.А. Противоречия в системе охраны памятников Советской России во второй половине 1930-х гг. Вестник МГОУ. Серия: История и политические науки. «Печатные журналы Московского государственного областного университета». URL: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/742>.

архівних управлінь союзних республік, видавати директиви в галузі науково-методологічної та агітаційно-пропагандистської роботи. Також слід зауважити, що антирелігійна боротьба була загальносоюзним явищем, до якого закликали перші особи Країни Рад²⁰.

Протягом 1930–1933 рр. не функціонував музейний відділ при Наркомосі радянської Росії. Замість нього діяв Міжвідомчий комітет з охорони пам'яток революції, мистецтва і культури при Президії ВЦВК РСФРР. На початку 1930-х рр. на тлі індустріалізації істотно збільшилася потреба в металобрухті. Це зумовило залучення до кола виконавців пам'ятоохоронних завдань представників «Рудметалторгу». Так, у розпорядженні Наркомату освіти РСФРР від 5 січня 1931 р. йдеться про необхідність терміново подати до місцевих структур НКО та відділень «Рудметалторгу» списки всіх дореволюційних пам'ятників в інших металевих витворів²¹. Як небезпідставно зазначає сучасна українська дослідниця А.Б. Зякун, його аналог в радянській Україні так само існував суто формально²². Тож, із відновленням роботи музейного відділу при Наркомосі у 1933 р. становище пам'ятоохоронної сфери в РСФРР дещо поліпшилося, на відміну від УСРР. При цьому, як зазначає сучасна російська дослідниця Н.О. Личак, до кінця 1930-х рр. пік негативного ставлення до пам'яток минулого в радянській Росії було подолано, а керівництво СРСР на чолі із Й.В. Сталіним почало «поступово повертатися обличчям до російської історії та культури»²³.

Разом зі стрімкою ідеологізацією суспільно-політичного життя наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. владні структури суттєво змінювали завдання, поставлені перед музейними осередками. Якщо раніше музеї розглядали передовсім як культурно-просвітницькі та науково-дослідні установи, то надалі вони мали перетворитися в «найбільшу базу пропаганди генеральної лінії партії»²⁴. Згідно із «типовою схемою окружного (місцевого) краєзнавчого музею», він мав складатися з п'яти відділів. Окрім природничого й історико-культурного, мали діяти відділи історії революції, народного господарства та соціалістичного будівництва²⁵. Від Всесоюзного музейного з'їзду 1930 р. починається боротьба із «речовим ухилом» у діяльності цих установ, а музейна робота все більше й більше ідеологізується, фактично перетворюючись у ідеологічно-пропагандистську²⁶. Як влучно зазначив британський історик Крістофер Рід, через остаточне підкорення культури ідеологічній сфері під контролем відповідних «державних та партійних органів»²⁷ здійснювалася колосальна перебудова тогочасного суспільства. З огляду на довготривалі наслідки для музейної та пам'ятоохоронної сфери, Всесоюзний музейний з'їзд 1930 р. можна вважати «рубіжною датою» в справі збереження об'єктів матеріальної культури.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у радянській Україні крайовим інспекторам ставало дедалі важче рятувати історико-культурну спадщину попередніх епох для нащадків. Виконуючи свої професійні обов'язки як голова Харківської крайової інспектури, Стефан Андрійович Таранушенко «тримав руку на пульсі» стану цінних із архітектурного та мистецького погляду об'єктів. Першого «переломного» (1929) року він особливо ретельно досліджував Роменську округу, де збереглося найбільше цінних храмів на території етнографічного регіону Полтавщини. Програма обстежувань пам'яток складалася з їх обміру, фотофіксації та короткого опису з особливостями їх технічного стану. Із оглянутих експедицією шістнадцяти церков чотирнадцять перебували в доброму стані. Занепокоєння фахівців викликали лише дві з них. Це була Покровська церква в Смілому (кін. XVIII ст.), у якій підгнив один із кутів центрального зрубу. У ще більш загрозливому становищі перебувала Свято-Михайлівська церква (1752 р.) у с. Коровинцях. Крім того, що церква вже кілька років стояла зачищеною та в ній прогнив східний кут західного зрубу, ще й Роменський окружний виконком мав наміри її розібрати у відповідності з планом підвідділу культів щодо ліквідації культових споруд на цій території. У своєму листі до посадовців пам'ятоохоронець запропонував розібрати натомість малоцінну, споруджену наприкінці XIX ст. за типовим проектом Миколаївську церкву, що розташовувалася непо-

²⁰ Волосник Ю.П. Наступ радянської держави на релігійні конфесії: утиски та переслідування духовенства на Харківщині (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2020. Вип. 58. С. 9.

²¹ Ко всем краевым, областным ОНО, Наркомпросам АССР. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 533. Арк. 1.

²² Зякун А.Б. Культурні цінності в державній політиці 20–30-х рр. XX ст.: від збереження до руйнації. *Світлогляд–Філософія–Релігія*: зб. наук. пр. / ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми, 2012. Вип. 2. С. 166.

²³ Личак Н.А. Противоречия в системе...

²⁴ Дмитренко Н.М. Провінційні музеї Лівобережної України (1920-ті – 1930-ті рр.). Ніжин: Вид. ПП Лисенко М.М., 2016. С. 76.

²⁵ Маньковська Р.В. Музейництво в Україні (1917–1941). Київ, 2000. С. 244.

²⁶ Попова Л.И. Охрана памятников культуры и искусства на Украине (1917–1941 гг.). *Художественное наследие. Хранение, изучение, реставрация*. Москва: Гос. НИИР, 1994. № 15. С. 101.

²⁷ Read C. Revolution, Culture, and Cultural Policy from Late Tsarism to the Early Soviet Years. *The Sunday Times: Culture*. 2012. № 196. P. 19.

далік. Проте усі його клопотання виявилися марними й церкву знищили ще до кінця 1929 р.²⁸

Нові реалії та виклики, що постали перед пам'яткоохоронцями наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., вимагали врегулювання ситуації з постійно зростаючою кількістю порушень профільного законодавства. Попри фактичне невиконання формально діючих на той час нормативно-правових актів у галузі охорони історико-культурного надбання та поступове позбавлення профільних інституцій будь-яких важелів впливу на свавільну поведінку місцевої влади, у 1931 р. відбулося прийняття одразу кількох законів у сфері захисту культурних цінностей. Зокрема, у жовтні 1931 р. Народний комісаріат освіти УСРР прийняв постанову «Про стан та завдання охорони пам'яток культури і природи»²⁹. Згідно із нею, планувалося в майбутньому залучити ВУАН до «дослідження і пропаганди вітчизняної історико-культурної спадщини». 17 грудня 1931 р. Народний комісаріат освіти УСРР видав Інструкцію про місцеві комісії з охорони пам'яток культури й природи³⁰. Згідно із нею, при районних виконавчих комітетах, міських, районних, селищних та сільських радах мали постійно діяти комісії пам'яткоохоронного спрямування, до яких мали бути залучені представники науково-педагогічної та технічної інтелігенції, музейні співробітники, працівники планового та земельного відділів і громадські активісти. З огляду на неспроможність подібних структур розв'язати цілу низку проблем у сфері збереження історико-культурного надбання, Наркомос УСРР звернувся за допомогою до республіканської міліції. Відповідно до Обіжника Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР від 10 лютого 1932 р. наголошується не лише на незадовільному стані справ у сфері охорони пам'яток культури й природи, а й наявності неприпустимих знищень цінних об'єктів. З-поміж заходів, що мали бути втілені в життя задля поліпшення ситуації, слід відзначити покращення обліку пам'яток культури й природи на території УСРР, покладення обов'язку охорони відповідних об'єктів на дільничних інспекторів міліції, поліпшення законодавчого забезпечення пам'яткоохоронної діяльності завдяки виданню Наркоматом освіти відповідних постанов, обов'язкових для виконання. Особливу увагу звертали на недостатню чисельність особового складу робітничо-селянської міліції в сільській місцевості, де відповідну роботу мали здійснювати передовсім місцеві органи влади та профільні комісії при них³¹. Пропонували також всіма можливими способами доносити до широких суспільних верств інформацію про важливість пам'яток минулого для побудови пролетарської культури та провести збори усього особового складу міліції з метою донести зміст відповідного «Обіжника»³².

На тлі поширення беззаконня та волонтаризму владних структур різних рівнів, надзвичайно цікаво проаналізувати спроби пам'яткоохоронців запропонувати вихід із кричущої ситуації, що склалася у цій сфері. В опублікованій доповідній записці Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК) за авторством його голови В.В. Дубровського до НКО УСРР від 7 лютого 1933 р. йдеться про невтішне становище як окремих об'єктів культурного та природного фонду, так і заповідників³³. З-поміж запропонованих заходів щодо викоринення масового вандалізму слід відзначити пропозиції прив'язати відповідальність за пошкодження пам'яток до злочинної розтрати державного майна. Також пропонували поліпшити фінансування заходів щодо охорони культурних та природних надбань, щоб кошторисні видатки на них перестали бути «третьорядним завданням», та посилити роз'яснювальну роботу серед населення через збільшення асигнувань на видання профільної літератури, листівок та альбомів³⁴. Незважаючи на подібні пропозиції, справи в пам'яткоохоронній галузі ставали дедалі гіршими, а будь-які організації, що бодай певною мірою мали «позапартійний» та «неідеологічний» характер своєї діяльності, «саморозпускалися». Так, у 1933 р. припинив існування Всеукраїнський Археологічний комітет при ВУАН. Також були ліквідовані кафедри мистецтвознавства у Харкові та Києві³⁵, де працювали чимало знаних пам'яткоохоронців. Такі дії разом із розпочатими

²⁸ Відчит Харківської крайової інспектури охорони пам'яток матеріальної культури за 1929 р. Склад секретар П.І. Білаш. *ІР НБУВ*. Ф. 278. Арк. 1370.

²⁹ Акуленко В.І. Охорона пам'яток... С. 108.

³⁰ Інструкція НКО УСРР про місцеві комісії для охорони пам'яток культури і природи // *Шалит М.С. Заповідники та пам'ятки природи України*. Харків: Український комітет охорони пам'яток природи при Укрнауці, 1932. С. 73.

³¹ Обіжник Головної управи робітничо-селянської міліції УСРР – «Про охорону пам'яток культури й природи» // *Шалит М.С. Заповідники та пам'ятки природи України*. Харків: Український комітет охорони пам'яток природи при Укрнауці, 1932. С. 73.

³² Там само. С. 74.

³³ Дубровський В.В. Про стан та завдання охорони пам'яток культури та природи. Доповідна записка. Проект. *Пам'ятки України: історія та культура*. 1988. № 3. С. 25.

³⁴ Там само. С. 32.

³⁵ Нестуля О.М. Доля церковної старовини... С. 157.

1933 р. репресіями проти представників «харківського»³⁶ та «київського»³⁷ пам'яткоохоронних центрів фактично паралізували роботу з охорони історико-культурного надбання в радянській Україні.

В «історичній політиці» часів «Великого перелому» визначальною стає роль Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та комуністичної партії (Іспарту). Вивчення рідного краю та його пам'яток поступається ретрансляції марксистсько-ленінських постулатів. Найактуальнішим, поруч зі збереженням пам'яток революційної боротьби, стає завдання вивчити історію заводів і фабрик, що стають символами переломної епохи «соціалістичного будівництва». На першочерговій важливості цього напрямку роботи зроблено акцент у Звіті УКОПК за 1930–1931 рр.³⁸ Видання низки праць з історії заводів і фабрик крізь призму класової боротьби пролетаріату стає справою загальнодержавного значення, до виконання якої залучають найкращих авторів, акумулюють ресурси низки архівних та музейних установ³⁹.

Отже, масштабні потрясіння неодмінно позначаються на збереженості пам'яток минулих епох. Період сталінського «Великого перелому» (1928–1933 рр.) не був винятком. Ототожнювати формування профільного законодавства в цей період слід із відходом від політики НЕПу та «коренізації», посиленням ідеологічного та політичного контролю в усіх сферах життя тогочасного суспільства. Через посилення антирелігійної боротьби особливих втрат зазнали об'єкти сакрального призначення. Вкрай розповсюдженим явищем стало повне ігнорування органами виконавчої влади на місцях пам'яткоохоронних розпоряджень, зокрема найвищого рівня (за лінією Наркомосу та Укрнауки). Згубною тенденцією для історико-культурного надбання було поступове згортання політики «коренізації» та ігнорування накопиченого досвіду пам'яткоохоронної діяльності в УСРР, очевидним стає підпорядкованість цієї сфери загальносоюзному центру. Значною мірою «рубінним» для «історичної політики» видається Всесоюзний музейний з'їзд 1930 р., що ускладнив виконання завдань зі збереження об'єктів матеріальної культури. Попри це, простежуються окремі спроби охоронців історико-культурного надбання «змусити працювати» раніше схвалені закони в умовах, коли будь-яке законодавство перетворилося на декларацію без реального змісту.

References

- Akulenko, V. (1991). *Okhорona pamiatok kultury v Ukraini (1917–1990)* [The preservation of cultural monuments in Ukraine (1917–1990)]. Kyiv, Ukraine.
- Gavrilova, M. (2013). *Formirovanie pravovoj osnovy v oblasti okhrany kulturnogo naslediya v pervye gody sovetskoj vlasti* [The formation of the legal framework in the field of cultural heritage protection in the early years of Soviet power]. *Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv – The Journal of Kazan State university of culture and arts*. P. 32–35.
- Ghabrusj, T., Kulaghin, A., Chanturyja, Y. (2003). *Strachanaja spadchyna* [The lost heritage]. Minsk, Belarus.
- Horkova, O. (2016). *Spivpratsia Ukrainiskoho komitetu okhorony pamiatok kultury z Kyivskoiu kraiovoiu komisiieiu u pamiatkookhoronni sferi* [The cooperation of the Ukrainian Committee for the Protection of Cultural Monuments with the Kyiv Regional monument-protection Commission]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zb. nauk. pr. – Sivershchyna in the history of Ukraine: The Journal of scient. is.* Vyp. 9. P. 34–42. Kyiv, Ukraine.
- Kazymir, V. (2018). «Pravda i dobra volia peremozhut». *Zhyttia ta diialnist Vasylia Dubrovskoho v Ukraini (1897–1943)* [«Truth and good will will win». Life and work of Vasyl Dubrovsky in Ukraine (1897–1943)]. Kharkiv, Ukraine.
- Lichak, N. (2016). *Organizacija sohraneniya pamjatnikov iskusstva i stariny v 1920–1930-h gg. (po materialam gubernij Centralno-promyshlennoj oblasti)* [The organization of preservation of the monuments of art and antiquity in the 1920s–1930s (based on materials from the provinces of the Central Industrial Region)]. Diss... kand. istor. nauk. Jaroslavl... – PhD in hist. sciences. Yaroslavl, Russia.
- Melnikova, E. (2012). «Sblizhalis narody kraja, predstavitelem kotorogo javljajus ja»: kraevedcheskoe dvizhenie 1920–1930-h gg. i sovetskaja nacionalnaja politika [The peoples of the region were drawing closer, the representative of which I stay: the local studies movement of 1920s–1930s and soviet national policy]. *AbImperio*, P. 209–240.
- Nestulya, O. (1995). *Dolya tserkovnoyi starovyny v Ukrayini* [The destiny of church heritage in Ukraine]. Ch. 2. Kyiv, Ukraine.
- Osnovy pamiatkoznavstva / Pid zah. red.: Hriffena L., Tytvoi O.* (2012) [The Outlines of Monuments Research / Under gen. edit. by L. Hriffen, and O. Titova]. Kyiv, Ukraine.

³⁶ Побожій С.І. «Жупани»... С. 28.

³⁷ Білокінь С.І. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 16.

³⁸ Звіт про роботу УКОПК за термін з 23.V.30 до 12.V.31. *ЦДАВО України*. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 146. Арк. 159.

³⁹ Протокол засідання політичної редакції історії фабрик і заводів от 19 октября 1933 г. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6225. Арк. 17.

Vechersky, V. (2002). Vtracheni obyekty arkhitekturnoyi spadshchyny Ukrayiny [Lost objects of architectural heritage of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.

Volosnyk, Y. (2019). Konfiskacija cerkovnykh cinnostej na Kharkivshhyni 1922 r. [The confiscation of church values in Kharkiv region]. *Visnyk Kharkivskogo nacionalnogo universytetu im. V.N. Karazina. Serija: «Istorija» – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: «History»*, (55), P. 59–68.

Ziakun, A. (2018). Protection of the Monuments of Ukraine in the State Policy During the 20–30-th y. of the XX Century. *Modern Approaches to Cultural Space and Historical Knowledge* (1st Ed.).

Новак Олександр Сергійович – аспірант кафедри історії України Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна).

Novak Oleksandr S. – Ph.D. Student of the Department of history of Ukraine of V.N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkov, 61022, Ukraine).

E-mail: Novack_A@ukr.net

THE LEGAL FRAMEWORK OF MONUMENT-PROTECTION ACTIVITIES IN THE SOVIET UKRAINE (1928–1933)

The article deals with the trends that led to significant changes in the sphere of protection of historical and cultural heritage in the period 1928–1933. In particular, the influence of the anti-religious policy of the Soviet government, «Great Break» and the further ideologization of socio-political life on the monument protection sphere is traced. Attempts of relevant structures and their employees to protect the monuments of past epochs from destruction are examined. The purpose of the article is to identify main trends in the formation of the relevant legal framework in the context of the all-Soviet processes during 1928–1933. Research methods. To achieve this purpose, the problem-chronological, historical-comparative and historical-genetic methods were used. The methodological basis of the article is consisted in the multidisciplinary approach. A culturological approach was used to study «The Historical Policy», and the comparative legal analysis was used in studying the legislative acts. The scientific novelty of the article is that the materials studied in it allow to better analyze the preconditions for the emergence of crisis tendency in the monument-protection sphere of the Soviet Ukraine (1928–1933) through the studying of «The Historical Policy» and determines the features of monument-protection activities in the Soviet Ukraine in the all-Soviet context. The conclusion. Attempts to preserve the monuments of previous epochs at legislative level were unsuccessful due to a number of factors. In particular, the tendency to intensification of the anti-religious struggle and the lack of the opportunities to influence on the implementation of existing laws by the relevant monument-protection structures had the most pronounced negative impact on the condition of the heritage of the past epochs. The inconsistency of the legal framework with the requirements of the time and the neglect of the legislative norms by the representatives of the power structures were particularly noticeable and become disastrous for the monument-protection sphere. After 1930, the change of approaches in the museum sphere intensified the ideologization of the sphere of preservation of the heritage. It was found that the guards tried to resist the lawlessness, but in general these attempts were in vain. The role of the Soviet Russia and Moscow as an all-Soviet center in the monument-protection sphere gradually increased. By the end of 1933, the monument-protection activities in the Soviet Ukraine become practically paralyzed.

Keywords: «Great Break», cultural policy, legal framework, monument-protection activity, the Soviet Ukraine, Stalin's totalitarian regime, USSR.

Дата подання: 6 серпня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 30 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Новак, О. Нормативно-правове регулювання пам'яткоохоронної діяльності в радянській Україні (1928–1933 рр.). *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 105–111. DOI: 10.5281/zenodo.6770300.

Цитування за стандартом APA

Novak, O. (2022). Normatyvno-pravove rehuliuвання pamiatkookhoronnoi diialnosti v radianskii Ukraini (1928–1933 rr.) [The Legal Framework of Monument-Protection Activities in the Soviet Ukraine (1928–1933)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 1, P.105–111. DOI: 10.5281/zenodo.6770300.